

Թ. Ս. ՇԱՀՎԵՐԴՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԴԱՍԱԿԱՆ ԳՐԱԲԱՐԻ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՈՃԱԿԱՆ-ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Դասական գրաբարի շարահյուսության ոճավորման հիմքն են կազմում շարահյուսական ամենատարբեր դարձույթներն ու բանադարձումները¹, որոնք հուզական-պատկերային զգալի արտահայտչականություն են հաղորդել հին հայերենի լեզվական համակարգին:

Գրաբարի շարահյուսական դարձույթները շարահյուսական փոխաբերություններն են կամ վերափոխաստավորումները, որոնց հիմքում ընկած է քերականական կարգ կազմող ձևային-շարահյուսական հակադրությունների հարացուցում լեզվական միավորի՝ հակադիր հարացուցային քերականական իմաստով հանդես գալու ուշագրավ ունակությունը: Վերափոխաստավորումը երբեմն բնորոշվում է որպես «...լեզվական որևէ միավորի կիրառությունը հարացուցային շարքում նրա հակադիր անդամի գործառնությամբ»²:

Գրաբարի քերականական համակարգում շարահյուսական հարացույց են կազմում միակազմ, երկկազմ և թերի նախադասությունները: Նրանք արտահայտության պլանում միմյանցից առանձնանում են նախադասության գլխավոր անդամների դրսևորման առանձնահատկություններով: Երկկազմ նախադասությունը բնորոշվում է երկու բևեռների՝ ենթակայի և ստորոգյալի առկայությամբ: Սրան հակադրվում է միակազմ նախադասությունը, որը զուրկ է նման երկբևեռայնությունից³: Դասական գրաբարում հաճախակի են շարահյուսական միավորների վերափոխաստավորման դեպքերը, երբ արտահայտման պլանում նախադասությունների տիպային հարացույցի մի տեսակին պատկանող շարահյուսական կաղապարն օգտագործվում է նրան հակադրվող հարացուցային ձևի քերականական իմաստն արտահայտելու նպատակով: Այսպես՝ լայն տարածում են գտել շարահյուսական այն կառույցները, ուր ենթակայի հետ մեկտեղ հանդես է գալիս դիմավոր բայի գործառնությամբ իրականացնող, բայց ձևականորեն նման ունակություններից զուրկ անկախ դերբայական միավորը՝ առանց օժանդակ բայի: Կախված դերբայի արտահայտման եղանակից՝ նման կառույցները գրաբարում երկուսն են՝ «ենթակա + անցյալ դերբայ» և «ենթակա + անորոշ դերբայ»: Այսպես՝ առաջին տիպի կառույցի գրաբարյան կիրառության նմուշ-

¹ Ինչպես հայտնի է, դարձույթները և բանադարձումները ոճական պատկերավորման հիմնական միջոցներն են: Դարձույթները բառերի փոխաբերական կիրառություններն են (փոխանունություն, փոխաբերություն, այլաբանություն և այլն), իսկ բանադարձումների ոճական արտահայտչականության հիմքում ընկած է լեզվական միավորների շարքային առանձնահատուկ կապակցման միջոցով դրսևորվող լեզվաոճական առնշանակային իմաստների դրսևորումը. տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Ֆ. Հ. Խղաթյան, Հայոց լեզու, Ոճաբանություն, Ե., 1998, էջ 38:

² В. Г. Гак, Транспозиция.- Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990, с. 519.

³ Տե՛ս Ս. Գ. Աբրահամյան, Ն. Ա. Պառնասյան, Հ. Ա. Օհանյան, Խ. Գ. Բաղդկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Երևան, 1976, էջ 134:

ներից են. «Արդ՝ *եղեալ* դահճապետն պարծելով՝ չարամահ անել զնա, և ետ հանել զնոսա շղթայիւք ի քաղաքէն» (Ագաթ., 111), «Ապա առնոյր Վասակ զգունդն Հայոց, և զՀոնսն հանդերձ Ալանօքն *կոչել* յօգնականութիւն» (Բուզ., 125): Այս օրինակներում առանց օժանդակ բայի գործածված անցյալ և անորոշ դերբայները ձեռք են բերել ինքնուրույնաբար, իրենց անդամ ձևային կաղապարով նախադասության ստորոգյալի գործառնություն կատարելու ունակություն: Անշուշտ, քերականորեն դերբայը զուրկ է նման հնարավորությունից. նախադասության ստորոգյալ կարող է դառնալ միայն խոնարհված դիմավոր բայը, սակայն մեջբերված օրինակներում գրաբարյան դերբայները կիրառվել են փոխաբերաբար, համապատասխան դիմավոր բայաձևի փոխարեն՝ բովանդակության պլանում արտահայտելով վերջինիս ժամանակային, դիմային և թվային հատկությունները:

Արտահայտության պլանում միակազմ են ներկայանում նաև գրաբարի գեղջված գլխավոր անդամ ունեցող թերի նախադասությունները, սակայն բովանդակային պլանում նրանք նույնպես երկկազմ են. բանն այն է, որ գեղջված և ընդհանրապես թերի նախադասությունները որպես այդպիսիք, այսինքն՝ ձևականորեն որպես ոչ երկկազմ կառուցվածք ունեցող կաղապարներ կարելի է դիտել միայն ձևային, կառուցվածքային տեսակետից, քանի որ բովանդակության առումով այս տիպի նախադասությունների միտքը թերի չէ և բավարար չափով հասկացվում է⁴: Գրաբարում ենթակայի գեղջման դեպքերը սովորական ոճական երևույթ են և հանդիպում են բավական հաճախ: Այսպես՝ «Եւ եկին հասին նոքա մեծապարծ երեւելի հոգեւորագեաց փառօք ի Հայաստան երկիրն. եւ արքայն Արշակ ընդ առաջ երթայր նոցա մինչեւ ի լեառն, որ անուանեալ կոչի Առեւծ: Եւ անդ պատահեալ միմեանց մեծաւ լրջմտութեամբ, լցեալք օրհնութեամբ ողջունին, անդուստ յաշխարհն դարձան» (Բուզ., 62): Համեմատաբար ավելի սակավ են գրաբարի ստորոգյալի գեղջման արդյունքում առաջացած թերի նախադասությունները, որոնք նույնպես բովանդակային առումով երկկազմ են ներկայանում: Ամենից հաճախ թերի նախադասությունները կիրառվում են երկխոսություններում՝ զրույցն ավելի դինամիկ ու գրավիչ դարձնելու նպատակով. «Եւ ասէ Լաբան ցՅակոբ, /.../ ընդէ՛ր գողացար զաստուածսն իմ: /.../ Պատասխանի ետ Յակոբ եւ ասէ ցԼաբան, **Քանզի երկեայ. ասացի թէ գուցէ հանիցես զդստերս քո յինէն, եւ զամենայն քո ինչ զիմ**» (Ծննդ. ԼԱ 31): Չնայած ձևական միաբնույնությանը, ընդգծված նախադասության գեղջված անդամները հեշտությամբ վերականգնվում են բովանդակային պլանում:

Սկզբունքորեն այլ է իրավիճակը գրաբարի անվանական միակազմ նախադասությունների ոճական վերաիմաստավորման պարագայում. այս դեպքում և՛ արտահայտության, և՛ բովանդակության պլաններում գործ ենք ունենում կազմությամբ միակազմ նախադասությունների հետ: Դիտարկենք հետևյալ անվանական միակազմ շարահյուսական կառույցները. «Փառք եւ պատիւ առաջի երեսաց նորա» (Ա Մնաց. ԺԶ 27), «Վա՛յ այնոցիկ, ընդ ոյր ձեռն գայցէ գայթակղութիւն» (Խոր., 354): Այս նախադասությունների արտահայտման պլանը միակազմ է, որովհետև, ինչպես նշում է Ս. Աբրահամյանը, նման տիպի կառույցներում նախադասության «... գլխավոր անդամն արտահայտվում է առարկա ցույց տվող գոյականով»⁵: Իրենց բովան-

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 446:

⁵ Նույն տեղում, էջ 496:

դակության պլանում արդեն անվանական միակազմ նախադասություններն արտահայտում են «...առարկայի եղելությունը, գոյությունը տվյալ վայրում, պայմաններում»⁶: Բանն այն է, որ վերախմաստավորման արդյունքում գրաբարյան անվանական միակազմ նախադասությունների բովանդակային պլաններում հայտնվում են «եմ», «լինիմ», «եղանիմ» բայերի համապատասխան ժամանակի միադիմի ձևերը (է, էր, իցէ, լիցի, եղեւ և այլն), որոնք արտահայտման պլանում հանդես եկած գոյականների հետ կազմում են բաղադրյալ ստորոգյալ⁷: Սակայն նույնիսկ այդպիսի բովանդակային պլանում անվանական միակազմ նախադասությունը երկկազմ չի դառնում, որովհետև էական բայերի միադիմի բայաձևը «...գուրկ է ստորոգող հատկանիշից»⁸ և նախադասության մեջ հանդես է գալիս միայն անվանական բաղադրյալ ստորոգյալի կազմում:

Դասական գրաբարում շարահյուսական հարացույց են կազմում նաև հաստատական և ժխտական նախադասությունները: Թեև հաստատական նախադասություններն առաջին հերթին կիրառվում են որևէ իրողություն կամ երևույթ հաստատելու, իսկ ժխտական նախադասությունները՝ իրենց կազմության մեջ առկա ժխտական խոնարհման բայով արտահայտված ստորոգյալի օգնությամբ դրանք բացասելու նպատակով, սակայն առանձին դեպքերում, մասնավորապես՝ ռճական նպատակներով, հաստատական իմաստ կարելի է արտահայտել ժխտական շարահյուսական կառույցների օգնությամբ և ընդհակառակը:

Ժխտական նախադասությունների միջոցով գրաբարում հաստատական նրբիմաստ արտահայտվում է մի քանի եղանակով: Համեմատաբար պարզ կառուցվածք ունեն այն վերախմաստավորվող նախադասությունները, որոնց կազմում ժխտական բայի կամ մասնիկի հետ համաժամանակ հանդես են գալիս քերականական այնպիսի միավորներ, որոնք հակադրվում են ժխտական բայաձևով ստորոգյալի քերականական իմաստին՝ նրան բովանդակային պլանում հաստատական երանգ վերագրելով: Այսպես, «Յիսուս՝ ասէ ցնա. զի՞ ասես զիս բարի. *չիք որ բարի՝ բայց մի Աստուած Հայր*» (Ղուկ. ԺԸ 19): Ընդգծված նախադասությունում «Չիք որ բարի» նախադասության ժխտական բովանդակությանը հակադիր իմաստ է հաղորդում «բայց» նախադասությունը, որը, ի տարբերություն համանուն և ներհակական իմաստ արտահայտող «բայց» համադասական շաղկապի՝ այս համատեքստում կիրառվել է «բացի» կապական ձևաիմաստով՝ բովանդակային պլանում հաստատական բնույթ հաղորդելով այս լեզվական կառույցին. «Յիսուս՝ ասէ ցնա. զի՞ ասես զիս բարի. միայն *մի Աստուած Հայր է բարի*» : Երբեմն «բայց» կապական բառի փոխարեն միևնույն լեզվառճական գործառնություն գործածվում է վերջինիս «բաց» շարահյուսական համանիշը. այսպես՝ «Եւ մատուցեալ բազում աղօթիւք խնդրուածոց հայցեր ի Տէր Աստուած Իսրայելի՛ եւ ասէր. Տէր իմ եւ թագաւոր մեր, դու միայն օգնեա ինձ միայնումս. որ *ոչ ունիմ ինձ օգնական բաց ի Քէն*» (Եսթեր ԺԴ 3):

Վերախմաստավորված շարահյուսական պարզ կառույցներից է նաև նվազասույթը (ռուս. *еёдо́дѣ*)՝ լեզվառճական այն արտահայտչամիջոցը, որն այս կամ այն հատ-

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Գրաբարի անվանական ու ընդհանրապես միակազմ նախադասությունների, նրանց արտահայտման ու բովանդակության պլանների դրսևորման առանձնահատկությունների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Գ. Կ. Խաչատրյան**, Գրաբարի միակազմ նախադասությունները, Երևան, 2002:

⁸ Նույն տեղում, էջ 90:

կանիշի ձևական ժխտման միջոցով հաստատագրում է հակիմաստ հատկանիշի առկայությունը («ոչ գեղեցիկ» - «տգեղ», «ոչ վատ» - «լավ»): Նվազասույթն ունի միանգամայն որոշակի շարահյուսական կառուցվածք՝ «ժխտական մասնիկ+հատկանիշ արտահայտող բառ», այդ պատճառով այն պատկանում է շարահյուսական արտահայտչամիջոցների թվին⁹: Գրաբարում այս վերաիմաստավորման եղանակը հաճախակի է կիրառվել. այսպես՝ «Ոչ է բարուք լուրն գոր ես լսեմ» (Ա Թագ. Բ 24), «Չէ բարի բանդ գոր արարեր» (Ա Թագ. ԻԶ 16), «Ոչ է ծառայ մեծ քան գտեր իւր» (Յովհ. ԺԳ 16):

Հաստատական լեզվառճական նրբիմաստ արտահայտելու համար գրաբարում լայնորեն կիրառվել են ժխտական բաղադրիչներով բարդ ստորադասական նախադասություններ, որտեղ կրկնակի ժխտման արդյունքում ուրվագծվում է ողջ բարդ նախադասության դրական բովանդակությունը: Այսպես՝ «Բայց այս ազգ ոչ էլանէ, եթէ ոչ՝ աղօթիւք եւ պահովք» (Մատթ. ԺԷ 20): Արտահայտման պլանում գործ ունենք մի բարդ ստորադասական կառույցի հետ, որտեղ երկրորդական նախադասության մեջ նշվում է այն պայմանը, որի իրագործման դեպքում հնարավոր է դառնում գլխավոր նախադասությունում նկարագրվող գործողության իրականացումը: Դժվար չէ նկատել, որ սոսկ ձևական տեսանկյունից է այս բարդ քերականական ամբողջությունը ժխտական տեսք ստացել, իսկ բովանդակային պլանում այն միանգամայն հաստատական պարզ նախադասություն է՝ «բայց այս ազգ միայն աղօթիւք եւ պահովք ելանէ»: Թեև շարահյուսական համանիշներ հանդիսացող այս երկու նախադասությունները արտահայտում են միևնույն բովանդակությունը, սակայն լեզվառճական արտահայտչականության, հաղորդակցման գործընթացում ներազդելու ունակության դիտանկյունից նրանք զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից. առաջին կառույցը երկրորդի համեմատությամբ ավելի արտահայտիչ ու ազդեցիկ է՝ շնորհիվ նրանում առկա ժխտական նախադասությունների կիրառության:

Գրաբարի քերականական համակարգում ուշագրավ դերակատարում ունի «մինչէ» («մինչ չէ») շաղկապական միավորը, որն ունի բարդ կառուցվածք և ձևականորեն իր մեջ ժխտական մասնիկ է պարունակում («մինչ + չէ, մինչ + ոչ»): Այս հանգամանքի շնորհիվ «մինչէ»-ը հաճախ է կիրառվում կրկնակի ժխտման արդյունքում դրական վերաիմաստավորման ոճական գործառնության իրականացման նպատակով: Այսպես՝ «Ոչ են կամք իմ ի դոսա, մինչէ խաւարեալ իցեն արեգակն՝ եւ լոյս՝ եւ լուսին՝ եւ աստեղք, եւ դարձցին ամպք զկնի անձրեւաց» (Ժող. ԺԲ 2), «Ոչ կոչեմ զՏուրիա գորդի իմ, եւ ցուցանեմ նմա զամենայն մինչէ մեռեալ իցեմ» (Տովբիթ Դ 1):

Անհամեմատ ավելի մեծ թիվ են կազմում գրաբարի շարահյուսական բանադարձումները՝ հակադրությունը, կրկնությունը, համեմատությունը, բազմաշաղկապությունը և այլն, որոնք նույնպես զգալի արտահայտչականություն են հաղորդում գրաբարի շարահյուսությանն ու ընդհանրապես ողջ լեզվական համակարգին: Ի տարբերություն շարահյուսական դարձությունների, որոնց ոճական պատկերավորման հիմքում ընկած է լեզվական միավորի փոխաբերական կիրառությունը, դարձությունները չեն փոխում նախադասության բուն անվանողական իմաստը, այլ սոսկ լրացուցիչ

⁹ Նվազասույթի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **М. Д. Кузнец, Ю. М. Скребнев, Стилистика английского языка, Лен., 1960:**

նրբերանգներ են հավելում նրանց:

Շարահյուսական **հակադրությունը** գրաբարում առավելապես արտահայտվում է ներհակական բաղադրիչներով բարդ համադասական նախադասությունների ու զիջման կամ հակառակ հիմունքի պարագայի քերականական գործառնությո՝ իրականացնող ստորադասական կառույցների միջոցով: Առաջին դեպքում իրականության տարբեր կողմեր ու երևույթներ նկարագրող ներհակ նախադասությունները միմյանց հետ են կապակցվում համադասական համապատասխան շաղկապների օգնությամբ, ինչպես՝ **ոչ ... այլ** «Ոչ ի մարդ ապաստան՝ եթե վերակացու ա տարածեսցի ընդ աշխարհս. **այլ** ինքն յինքեն է ունի զհաստատությին: Ոչ առ այլովք վատթարաւքն վեհ երեւի, **այլ** ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ արեւնադրութիւնն» (Եղ., 29), **ոչ ... բայց**՝ «Նա և ոչ նհանգ ինչ անձնաւոր գոյ. բայց եթէ դէ ի տեղիս բնակեալ իցէ, և մերթ կերպարանիցի, և մերթ վնաս գործիցէ» (Եզն., 103), **բայց**՝ «Միայն փառաւորեալ յամենայն արարածոց. քանզի ամենայն ինչ ի նմանէ է, **բայց** նա միայն ինքնութեամբ» (Ագաթ., 254), **իսկ**՝ «Տատասկ եւ որոգայթ ի ճանապարհս թիւրաց, **իսկ** որ զգոյշ կայ անձին իւրում՝ մերժեսցի ի նոցանէ» (Առակ. ԻԲ 5), **կամ ... կամ**՝ «Արդ՝ ես հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայսոսիկ պատմութիւնս. եւ զայն Կրիստոս, որ առ Կիրոսիւ եւ կամ Նեքտանեբան պատմին, **կամ**՝ սուտ լեալ եւ **կամ** միով անուամբ բազում թագաւորաց վարեալ, որպէս յովից է սովորութիւն» (Խոր., 126) և այլն:

Հակադրության ոճական իմաստի արտահայտման նպատակով դասական գրաբարում ներհակական բովանդակության շաղկապների կիրառությունը հաճախ զուգակցվում է հականիշների գործածության հետ, որոնք տեղ գտնելով միմյանց հակադրվող նախադասություններում՝ ավելի են ուժգնացնում երևույթների ու գաղափարների բախման գեղարվեստական պատկերը: Այսպես. «Առն **մեղաւորի** որգայթ սաստիկ դիցի, **իսկ արդարն**՝ յուրախութեան եւ ի խնդութեան եղիցի» (Առակ. ԻԹ 6), «Ամենայն խորագէտ գործէ իմաստութեամբ, **իսկ** անմիտն տարածէ յանձն իւր զչարիս» (Առակ. ԺԳ 17):

Գրաբարի ուշագրավ առանձնահատկություններից է այն հանգամանքը, որ հակադրության համար կարող է կիրառվել նաև սովորաբար միավորական հարաբերության մեջ գտնվող նախադասությունների կապակցման համար գործածվող «և» համադասական շաղկապը: Այսպես. «Միս ուտել, ասեն, ոչ են մեղք», **և** ինքեանք ուտել ոչ կամին» (Եղ., 26), «Երկինք եւ երկիր անցցեն, **և** բանք Իմ ոչ անցանիցեն» (Մարկ. ԺԳ 32), Եւ ասեն. «Ի նախնումն զիտնաբար խօսէր Ղազար, եւ այժմ անգիտաբար» (Փարպ., 200), «Եւ իշխեսցես ազգաց բազմաց, **և** քեզ մի՛ իշխեսցեն» (Բ. Օրինաց ԻԸ 13):

Շարահյուսական մակարդակում հակադրության արտահայտման մյուս տարածված լեզվական կառույցները զիջման կամ հակառակ պայմանի պարագա կախյալ նախադասություն պարունակող բարդ ստորադասական նախադասություններն են, որոնցից առավել լայնորեն կիրառվել են հետևյալ լեզվական կաղապարները. **թէ-պէտ եւ ... սակայն**՝ «Եւ ես **թէպէտ եւ** ոչ միոյ այլ իմիք չհանդիպիմ բարւոյ՝ **սակայն** շատ իսկ է ինձ եւ բաւական լուրն եւ տես կորստեան թշնամոյ իմոյ քան զամենայն օգուտս եւ մեծութիւնս որ են յաշխարհի» (Փարպ., 41), **թէպէտ եւ ... այլ**՝ «Զի **թէպէտ** աւուրբք մանուկ էր, **այլ** զաւագութիւն ծերութեան խրատուն յինքեան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատուականն զառաւելութիւն քաջութեան կատարէր» (Բուզ., 27), **թէպէտ եւ ... ոչ**՝ (**Թէպէտ եւ** կամէր արդեօք Վեհդենշապուհ թաքուցանել զճշմար-

տուրթեան բանն՝ ոչ կարաց. քանզի երկոքեան մեր այդ իրք այդպէս կատարելոց են, որպէս եւ լուանն իսկ ի նմանէ ամենեքեան/ Փարպ., 89), «Թէպէտ եւ կարի յոյժ նուագունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ ի յոյժ բազմութենէն, այլ առ հասարակ միաբան համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին» (Եղ., 76):

Գրաբարում հաճախ միևնույն բարդ նախադասության մեջ կիրառվում են ոչ թե մեկ, այլ բազմաթիվ հակադրություններ արտահայտող շարահյուսական կառույցներ: Հակադրությունների նման կուտակումները մեկ նախադասության շրջանակներում հեղինակին օգնում են ավելի արտահայտիչ ու ազդեցիկ դարձնել իր խոսքը, ավելի շեշտված ու ընդգծված ներկայացնել իր կողմից առաջ քաշված մտքերն ու գաղափարները: Այսպես. «Այլ վասն արինացս մերոց, ոչ ինչ աներեւոյթ են, եւ ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի, այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով եւ ընդ ցամաք եւ ընդ կղզիս. ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ եւ ընդ արեւելս, այլ եւ ընդ հիւսիս եւ ընդ հարաւ եւ ի միջոցս լի է հոծութեամբ: Ոչ առ այլովք վատթարօքն վեհ երեւի, այլ ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ արեւնսդրութիւնն. ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, եւ չիք այլ ոք բաց ի Նմանէ» (Եղ., 29):

Համեմատությունը լեզվաբանական ոճագիտության հիմնական արտահայտչամիջոցներից մեկն է, որի միջոցով բացահայտվում են տարբեր առարկաների, երևույթների նույնական, ընդհանրական որակական-քանակական կողմերը, կամ էլ ներկայացվում է դրանցից որևէ մեկի հարաբերական կամ բացարձակ գերազանցությունը մյուսի (մյուսների) նկատմամբ: Սովորաբար համեմատությունը ներկայանում է եռանդամ տեսքով և կազմված է երեք մասից՝ առարկան, որը համեմատվում է, առարկան, որի հետ համեմատվում է առաջին առարկան, և այն հատկանիշը, որի հիման վրա հիշատակված առարկաները համադրվում են միմյանց հետ:

Ավանդաբար համեմատությունը ոճագիտության մեջ քննարկվել է իմաստաբանական, երբեմն էլ՝ բառային ոճական արտահայտչամիջոցների շարքում¹⁰: Նման մոտեցման հիմքում ընկած էր փոխաբերության ու համեմատության միջև առկա զգալի ընդհանրությունների հանգամանքը, որի պատճառով հետազոտողներն այս ոճական արտահայտչամիջոցները քննարկում էին միևնույն դասի շրջանակներում: Սակայն ոճագիտական նորագույն ըմբռնումների համաձայն սրանք միմյանցից սկզբունքորեն տարբերվող երևույթներ են. փոխաբերությունը հիմնված է լեզվական իմաստի փոփոխության վրա և անհրաժեշտաբար պետք է դիտարկվի որպես լեզվաոճական դարձույթ, այնինչ համեմատության պարագայում գործ ունենք լեզվական նշանների ուղիղ, անվանողական իմաստների դրսևորման հետ, այդ պատճառով այն համարվում է քերականական բանադարձում¹¹:

Համեմատություններն ունեն տարբեր առարկաների ու երևույթների միջև զանազան քանակական ու որակական հարաբերություններն արտահայտելու երեք հիմնական մակարդակ՝ նույնական, բաղդատական և գերադրական: Նույնական աստիճանում իր դրսևորումն է գտնում համեմատվող օբյեկտների համանմանությունը, այս կամ այն հատկանիշով նրանց նույնականությունը՝ առանց նրանցից որևէ մեկի նկատելի գերազանցության հաստատագրման: Համեմատության բաղդատական մա-

¹⁰ Տե՛ս **М. Д. Кузнец, Ю. М. Скребнев**, Указ. соч. ; **I. R. Galperin**, Stylistics, М., 1977; **И. Голуб**, Стилистика русского языка, М., 2002 " այլն :

¹¹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Ռ. Է. Անի անդյի**, *Ὁ ἐᾶδὸν ἡδᾶϊς αἰ ἐϋ ᾶ ὁ ὅς ἐοῖς ἰ ἀεὺ ἰ ἰ ἡδᾶϊς αἰ ἐᾶ*, *Ա.*, 2000, թ. 43.

կարդակում արդեն դիտարկվող երևույթներից, առարկաներից մեկն անվերապահորեն առանձնացվում է մյուսից (մյուսներից), ցույց է տրվում նրա մոտ այս կամ այն հատկանիշի ավելի կամ պակաս դրսևորումը՝ համեմատած մյուսների հետ: Վերջապես, համեմատության գերադրական մակարդակում արտահայտվում է դիտարկվող հատկանիշի դրսևորման բարձրագույն աստիճանը, ցույց է տրվում, որ այդ հատկանիշը այս կամ այն առարկայի, երևույթի մեջ, մյուսների հետ համեմատած, ներկայանում է առավելագույն ձևով:

Գրաբարյան լեզվառճական արտահայտչական համակարգում առավել տարածում են գտել համեմատության նույնական աստիճանին բնորոշ հարաբերությունների պատկերմանը ծառայող ձևական-քերականական միջոցները: Այս համեմատությունների կառուցման հիմքն են կազմում «նման», «որպես», «իբրև» և նման այս կարգի այլ բառերը, այսպես՝ «Ձի տրտում եմ անմխիթար մինչև ի մահ, որ *նման* գայլոց յարձակեցան յարարս իմ եւ զիշատեցին յանխնայ, տեսեալ զիս՝ եթէ մերժեցայ յաչաց քոց» (Փարպ., 197), «Եւ ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա, օրինակ իմն *որպէս* փոթորիկ յանտառէ տերեւաթափ, այնպէս երագ յերիվարացն առեալ նիզակօք, զի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա յիւրեանց ձակատն մտանել» (Խոր., 303):

Նույնական համեմատությունների լեզվական արտահայտության համար գրաբարում նշանակալի կիրառություն են ստացել կրկնակի կապական բառերի օգնությամբ կառուցված բարդ համադասական նախադասությունները, որոնց կազմի մեջ մտնող պարզ նախադասություններից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է համեմատության մի եզրը: Նման կառույցներում օգտագործվում են «իբրեւ... նոյնպէս», «իբրեւ ... այնպէս», «որպէս ... այնպէս», «որպէս նոյնպէս» գույգ կապական միավորների վրա խարսխված շարահյուսական կառույցները: Այսպէս. «*Իբրեւ* սուսեր եւ սլաք սրեալ, *նոյնպէս* եւ այր որ վկայէ զբարեկամէ իւրմէ վկայութիւն ստութեան» (Առակ. ԻԵ 18), «...*որպէս* հաստատուն եւ ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դէնին, *նոյնպէս* եւ առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտսն նոքա երեւեալ են» (Եղ., 83):

Դասական հայերենում ոճական համեմատության իրականացման համար հաճախ օգտագործվում են «ըստ նմին օրինակի», «զօր օրինակ» շարահյուսական կառույցները: Այսպէս՝ «Որպէս Սողոմն եւ Գոմոր, /.../ *ըստ նմին օրինակի* եւ սոքա ... զմարմին պղծեն, զտէրութիւնս քամահեն, զփառսն հայհոյեն» (Թուղթ Յուդայի, 8), «Եւ արասցես ընդ Գայի եւ ընդ թագաւորն նորա, *զոր օրինակ* արարեր ընդ Երիքով եւ ընդ թագաւորն նորա» (Յեսու Ը 2):

Բաղդատական համեմատությունը, որի միջոցով ցույց է տրվում համեմատության կողմերից մեկի ակնհայտ առավելությունը, գերադաս վիճակը մյուսի նկատմամբ, գրաբարում առաջին հերթին դրսևորվում է ածականի ուղիղ ձևի վրա «-գոյն» սաստկացնող քերականական նրբիմաստն ունեցող հատկանիշի հավելադրմամբ: Ի տարբերություն աշխարհաբարի, որտեղ ուղղականով ածականին սերտաձող «-գոյն» վերջածանցը բառին տալիս է գերադրական համեմատական նրբիմաստ, գրաբարում հիշյալ վերջածանցը սոսկ բաղդատական նրբիմաստ է հավելագրում ածականին, որի շնորհիվ համեմատայալը որոշակի գերազանցություն է ստանում համեմատելիի նկատմամբ: Այսպէս. «*Ծանրագոյն* քան զիս է բանդ» (Թիւք ԺԱ 14); «*Լեր իմաստնագոյն* եւս քան զնա» (Առակք Զ 7); «Քար ծանր է, եւ աւագ դժուարին ի բառնալ. բայց բարկութիւն անզգամի *ծանրագոյն* է քան զերկոսեան» (Առակք ԻԵ 3):

Չնայած «-գոյն» նախածանցի միջոցով ածականը հիմնականում ձեռք է բերում բաղդատական համեմատության լեզվական իրողությունն արտահայտելու ունակություն, սակայն, ինչպես իրավացիորեն նկատել են Հ. Ավետիսյանն ու Ռ. Ղազարյանը, «Երբեմն **գոյն** ածանցով կազմված ածականներն արտահայտում են գերադրական իմաստ»¹²: Իսկապես՝ «Յառաջագոյն գիտեն ի վաղուց հետե, եթէ կամիցին վկայել, զի ըստ *Ճշմարտագոյն* կրօնիցն օրինացն մերոց կեցեալ են փարիսեցի» (Գործք ԻԶ 5), «Ամենայն չարիք չար են, բայց չարութիւն կնոջ՝ *վերագոյն*» (Միքայ ԻԵ 19): Ինչպես դժվար չէ նկատել, վերջին դեպքերում ածականներն ստացել են գերադրական իմաստ, որովհետև բացակայում է համեմատության բնեռներից մեկը, և համեմատելի վերագրվող հատկանիշն ստանում է ընդհանրական հնչեղություն:

Բաղդատական նշանակությամբ գրաբարում ավելի շատ հանդիպում են «լավ է...քան». «բարի է ...քան» շարահյուսական կառույցները, որտեղ առաջին բաղադրիչը ներկայացնում է գերադասելի որակական հայտանիշ ունեցող համեմատության բնեռը, իսկ մյուս բնեռի լեզվական արտահայտությունն սկսվում է «քան» նախդիրից հետո. «*Լաւ է իմաստուն քան հօր, եւ հանճարեղ՝ քան զայն որ ունիցի դաստակերտս մեծամեծս*» (Առակք ԻԴ 5), «*Բարի է իմաստութիւն քան զգօրութիւն*» (Ժող. Թ 16):

Գերադրական համեմատությունները մատնանշում են մի այնպիսի հատկություն, որը դրսևորվում է հնարավոր բարձրագույն ձևով՝ այնպես, որ մեկ ուրիշ օբյեկտ չի կարող ունենալ տվյալ հատկանիշը գերազանցելու ունակություն: Ինչպես հայտնի է, ածականները գրաբարում գուրկ են գերադրական իմաստ արտահայտելու հատուկ քերականական կաղապարից. այդ նրբիմաստին մոտ քերականական իմաստ կարելի է արտահայտել «կարի», «յոժ», «սաստիկ», «անհնարին» մակբայների միջոցով. այսպես՝ «Ձի թեպէտ եւ *կարի յոժ* բազմացաւ աղաղակն, դատ չկայր» (Բուզանդ, 91), «գրանս իմ *յոժ* փութիւք եւ պատուականութեամբ ընդունէին, որպէս եւ զառողջ վարդապետի, եւ պատուէին որպէս եւ զհայր» (Փարպ., 195) «Իսկ Բիւրասպեայ ժողովեալ զգրուեալսն՝ յանկարծօրէն հասանէ ի վերայ, վնաս *սաստիկ* առնելով. այլ յաղթե բազմութիւնն, եւ փախստական լինի Բիւրասպի. եւ հասեալ սպանանեն զնա մերձ ի լեառնն, եւ ընկենուն ի վիհ մեծ ծծմբոյ» (Խոր., 92):

Դրա հետ մեկտեղ գրաբարում առկա է մի ուշագրավ շարահյուսական կառույց, որը ավելի ցայտուն ու ակնհայտ կերպով է դրսևորում համեմատության տվյալ բնեռի գերադաս բնույթը. այն բնորոշվում է «հատկանիշ + քան զամենայն» կառուցվածքով: Այսպիսի շարահյուսական կաղապար ունեցող համեմատությունն աներկբայորեն արտահայտում է գերադրական իմաստ՝ «քան զամենայն» բառակապակցությունը մատնանշում է, որ տվյալ հատկությունը տվյալ օբյեկտին, առարկային բնորոշ է մյուսների համեմատությամբ առավելագույն ձևով. «Եւ էր այրն այն *ազնուական քան զամենայն*» (Յոբ Ա 3), «Որպէս վարազի՝ որ *զազանագոյնն է քան զամենայն* զազանս՝ ուտի միսն, եւ ոչ վնասէ. նոյնպէս եւ նորայն՝ եթէ ուտէր ոք՝ չվնասէր» (Եզն., 67), «Եւ որ *քան զամենայն անմտագոյն* է, զհազար ամ, ասեն, յաշտ արար. եւ յետ հազար ամին յերկուացաւ, ասէ՝ թէ լինիցի՞ ինձ որդի Որմըզդ, եւ եթէ չլինիցի, եւ ի գուր ինչ վաստակիցիմ» (Եզն., 157): Ինչպես դժվար չէ համոզվել, «քան զամենայն» բառակապակցությունը առկա հատկանիշին վերագրում է գերադաս ու գլխադասային բնույթ, որից առավել մյուս բոլոր օբյեկտներն ու երևույթները չեն կարող ունենալ այդ հատ-

¹² Հ. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Ս. Ղազարյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1986, էջ 143:

կությունը:

Բացի վերոհիշյալից, գրաբարում գերադաս իմաստ կարող է արտահայտվել նաև նույնարմատ «հոգնակի սեռական+ուղղական ածական» զուգադիր կիրառությամբ: Օրինակ, աստվածաշնչյան ոսկեղենիկ դասական թարգմանության մեջ հանդիպում ենք. «...անջրպետիցէ ձեզ վարագոյրն ի մէջ սրբութեանն եւ ի մէջ *սրբութեանց սրբութեան*» (Ելք ԻԶ 33):

Լեզվական միավորների ոճական **կրկնություններն** ամենից հաճախ հանդիպող արտահայտչամիջոցներից են, որոնք իրենց ամենատարբեր դրսևորումներով լեզվական հաղորդակցման գործընթացում տարաբնույթ գործառույթներ են իրականացնում՝ խոսքին լրացուցիչ հուզական-արտահայտչական նրբերանգներ հավելելով: Դասական գրաբարում ամենից հաճախ հանդիպող կրկնության տարատեսակը **հաքակրկնությունն** է կամ **նույնասկիզբը** (անաֆոր), երբ միմյանց հաջորդող տարբեր նախադասություններ սկսվում են միևնույն լեզվական միավորներով՝ «Նա եւս քան զեւս պնդէր եւ ասէր. Քաջալերեա՛ց, պինդ կաց, եւ այժմ տեսանես զՔրիստոս, առ որ անձկացեալն ես: **Յուշ լիցի** քեզ, որդեակ, հոգեխառն սնունդն, որով զքեզ սնուցի: **Յուշ լինի** քեզ աստուածեղէն խրատն, որով զքեզ պարարեցի: **Յուշ լիցին** հալածանքն իմ եւ քո ի միասին: Յուշ լիցի քեզ եւ բաժակ մահուն, զոր ի միասին եմք ըմպելոց: Յուշ լիցի քեզ եւ յարութիւն ամենայն տիեզերաց: **Յուշ լիցի** քեզ եւ մեծատանն յանդիմանութիւն» (Ագաթ., 185):

Հարակրկնությանը հակառակ ոճական հնար է **վերջույթը**, երբ կրկնվում են շարահյուսական բարդ կառույցների վերջին լեզվական միավորները. «Բազում վնասս առնէին, եւ անդր անկանէին. բազում կանայք զարս թողուին, եւ անդր անկանէին. բազում արք զիրեանց կանայս թողուին, եւ զայլոյ կանայս առեալ՝ անդր անկանէին. բազում ծառայք զիրեանց տերանց զգանձս ըմբռնեալ, փախուցեալք անդր անկանէին. բազում աւանդառութ զաւանդս լի զպահեստս բարձեալ, անդ անկանէին. գերփէին աւերէին գերկիրն ամենայն» (Բուգ., 91):

Գրաբարի կրկնության տարատեսակների շարքում առանձնահատուկ տեղ է գրավում **զուգահեռականությունը**՝ միմյանց հաջորդող նախադասությունների շարահյուսական կառուցվածքների նույնականության լեզվական երևույթը, որի միջոցով կարելի է իրականացնել մի քանի ոճական գործառույթներ: Մասնավորապես այս արտահայտչամիջոցը հնարավորություն է տալիս ընդհանուր եզրեր գտնել առաջին հայացքից միմյանցից բոլորովին տարբեր հարթություններում գտնվող երևույթների միջև, ինչը վարպետորեն իրագործել է Եղիշեն. «Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական, եւ տգիտութիւն զրկի ի կատարեալ կենաց: Որպէս մեծ է ոգի քան զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոց» (Եղիշէ, 14):

Շարահյուսական կառույցների որոշակի նույնականությունն է ընկած նաև լեզվաոճական **խաչաձևման** հիմքում, որտեղ տարբեր նախադասությունների կառուցվածքները ոչ թե համընկնում են միմյանց (ինչպես զուգահեռականության դեպքում), այլ հակադրվում են իրար: Նման կաղապարն առավելապես նպաստում է հակադիր երևույթների, գործընթացների միջև տարբերություններն ավելի ցայտուն ու ընդգծված ներկայացնելու համար: Խաչաձևություններով հարուստ է հատկապես գրաբարի աստվածաշնչյան թարգմանությունը, դրանցից շատերը մինչև այսօր էլ չեն կորցրել իրենց հուզական-արտահայտչական հատկությունները: Այսպես՝ «Շաբաթ վասն մարդոյ եղև, և ոչ եթէ մարդ վասն շաբաթոյ» (Մարկ. Բ 27), «Որ կամիցի ապրեցուցա-

նել զանձն իւր՝ կորուսցէ զնա. եւ որ կորուսցէ զանձն իւր վասն աւետարանին՝ ապրեցուցէ զնա» (Մարկ. Ը 35-36): Դասական շրջանի հայ մատենագիրները նս օգտվել են այս լեզվաոճական հնարից. հիշենք Եղիշեին՝ «**Կեանք իւրեանց ի մահ մատուցեալ էին, եւ մահք իւրեանց անշուշտ կեանք**» (Եղիշե, 68):

Հետաքրքիր են նաև, այսպես կոչված, **հոմանշային կրկնությունների** կիրառության դեպքերը դասական գրաբարում: Այդպես են կոչվում այն կրկնությունները, երբ միևնույն միտքը, գաղափարը, հասկացությունը կրկնելու փոխարեն օգտագործում են հոմանիշ բառեր ու կապակցություններ՝ դրանով իսկ ավելի ուժգին դարձնելով նախադասության ոճական ներագդեցությունը¹³, այսպես՝ «Իսկ իբրեւ զայն ամենայն չարիս ետես թագաւորն Պարսից, որ եկին հասին ի վերայ նորա՝ **նեղեցաւ, տառապեցաւ, տագնապեցաւ, տարակուսեցաւ**» (Ագաթ., 23), «Եւ եղեւ իբրեւ լուաւ զայս ամենայն թագաւորն Պարսից՝ **զուարճանայր, զուարթանայր, տաւն մեծ ուրախութեան առնէր** զարն զայն, եւ բազում ուխտ ատրուշանացն կատարէր» (Ագաթ., 35), «յանդիմանէր զնա սուրբն վասն գաղտնի **շնութեան գիջութեան բարոյից պոռնկութեան**» (Փարպ., 7):

Ուշագրավ է, որ հայ գրաբարագիտության մեջ, հատկապես դասագրքերում և ուսումնական ձեռնարկներում ավանդաբար նման տիպի կրկնությունները դիտվում են որպես ավելադրություններ: Մասնավորապես Ա. Աբրահամյանը նշում է, որ «Գրական ոճին զարդարանք տալու, իսկ առանձին դեպքերում էլ իմաստային որոշ նրբություններ արտահայտելու համար հեղինակները, որպես ոճական միջոց, գործածում են ավելադրությունները»¹⁴:

Գրեթե համանման դիրքորոշում ունեն նաև վերջերս հրատարակված գրաբարյան մեկ այլ դասագրքի հեղինակները, որոնք նույնպես առանձնացնում են ավելադրությունների ոճական գործառնությունները¹⁵: Կարծում ենք, որ տեսական-մեթոդաբանական դիտանկյունից նպատակահարմար է միմյանցից սահմանազատել կրկնությունն ու նրա տարատեսակներից մեկը՝ ավելադրությունը: Ոճագիտության մեջ իրավացիորեն հիմնավորվել է այն տեսակետը, որ ավելադրությունները (pleonasm) խոսքային անհարկի կրկնություններ են, նույն մտքի տարբեր արտահայտությունները տարբեր կամ նույն քերականական ձևերով¹⁶: Իսկ եթե տեքստում կիրառված քերականական միավորները ոճական գործառնությո են իրականացնում, ապա մենք գործ ունենք ոչ թե ավելադրության, այլ ոճական կրկնության այս կամ այն տարատեսակի հետ:

Դասական գրաբարում հաճախակի դրսևորվող կրկնության մյուս տարատեսակը **բազմաշաղկապությունն** է (պոլիսինդետոն), երբ բազմաթիվ նախադասություններ միմյանց են հարաբերվում միևնույն շաղկապի օգնությամբ՝ «**Եւ** ետ այսորիկ մատեան եւ պատառեցին զհանդերձս նոցա յանդամոց նոցա, **եւ** պրկեցին զնոսա մի մի ի չորս չորս ցիցս: **Եւ** ծակեցին զմորթսն ի պճղունս նոցա **եւ** եղին փողս **եւ** փչելով այնպես կենդանւոյն մորթեցին զսուրբսն երեսին, ի ներքուստ ի վեր մինչեւ ի ստինսն, **եւ** ծակեալ զծործորակսն՝ **եւ** զլեզուսն ընդ այն հանէին: **Եւ** վարեցին եւս քահինս ընդ գոգս նոցա, **եւ** ցրուեալ գաղիս նոցա յորովայնիցն ընդ գոգս նոցա. **եւ** քան-

¹³ Տե՛ս Ի. Ռ. Գալաքիին, նշվ. աշխ., էջ 215:

¹⁴ Ա. Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 391:

¹⁵ Տե՛ս Լ. Մ. Խաչատրյան, Գ. Բ. Թոսունյան, Գրաբարի դասագիրք, Եր. 2004, էջ 317:

¹⁶ Տե՛ս Մ. Դ. Кузнец, Ю. М. Скребнев, Указ. соч., с. 80.

զի դեռ եւս կային կենդանի՝ եւ ապա բարձին զգլուխս նոցա սրով (Ագաթ., 208): Տարբեր նախադասություններ կապակցելով միմյանց՝ «եւ» միավորիչ շաղկապը հնարավորություն է տալիս պատկերել միմյանց հանդեպ գործողությունների հերթագայությունը, նրանց պատճառահետևանքային կապը մեկը մյուսի հետ, թույլ է տալիս տեսարանն աստիճանաբար ծավալելով՝ հանգեցնել իր տրամաբանական ավարտին, այն է՝ Հռիփսիմեի ու մյուս կույսերի նահատակությանը: Այս գործառույթով ամենից շատ հանդես են գալիս միավորիչ շաղկապները:

Դասական գրաբարի շարահյուսական հիմնական ոճական արտահայտչամիջոցների՝ շարահյուսական դարձույթների ու բանադարձումների հաճախակի ու դիպուկ կիրառություններն առանձնակի ճոխություն ու լեզվական հարստություն են պարգևել մեր հնամենի հայերեն լեզվին, նպաստել մեր պատմիչների ու մատենագիրների խոսքի առավել պատկերային ու ներգործուն դրսևորմանը: